

УДК 316.4.051

А.Є. КОВАЛЬЧУК

МАЙБУТНЄ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА АКТУАЛЬНІ СУСПІЛЬНІ ФАНТАЗМИ

У статті проаналізовано основні сучасні тенденції продукування концепції майбутнього на різних рівнях, а саме на глобальних політичному й економічному, в межах програм розвитку країн-лідерів світової проектності та на рівні масової культури. Також наведено спробу проаналізувати взаємозв'язок між актуальною соціокультурною ситуацією в суспільстві та повсякденними практиками індивідів, у межах яких формуються їх уявлення про майбутнє.

Відображено зв'язок майбутнього з теперішнім, коли домінування в суспільній свідомості певної картини майбутнього впливає на повсякденні практики індивідів, особливості моделей поведінки, ставлення до теперішнього, а також про їх зворотній зв'язок.

Ключові слова: майбутнє, конструювання майбутнього, катастрофічна свідомість, форсайт, глобалізація, масова культура.

Змістовна наповненість майбутнього, його проблематика й особливості актуалізації та репрезентації в межах свідомості сучасного суспільства є важливими проблемами для сучасної соціологічної науки.

Характерним для світу сьогодні є зростання глобалізації всіх сфер життя. Це стосується економіки, культури й політики та стає важливим чинником розвитку. В умовах глобалізації в сучасному суспільстві значно прискорюється соціально-економічний розвиток, а тому підвищується значущість рішень, що приймаються, та вплив на майбутнє, який вони спричиняють.

Для ефективної реалізації управлінських і раціоналізаторських рішень сьогодні застосовуються різноманітні практики й підходи до розуміння, оцінювання, проектування так званого “передбачення” майбутнього.

З одного боку, в соціологічному дискурсі йде мова про певну кризу футурології, прогностики, відсутність зацікавленості індивіда майбутнім взагалі, оскільки суспільство споживання пропонує брати від життя все й одразу, жити й насолоджуватись одним днем.

Однак, з іншого боку, неможливо не відзначити того, що людині притаманне насамперед прагнення до доцільної діяльності, до очікування не тільки її результатів, а й наслідків у майбутньому, бо багато з того, що відбувається зараз, чинитиме великий вплив на становище індивіда, його нащадків та суспільства в майбутньому.

У сучасній соціологічній науці цікавість до майбутнього, його концептуалізації та взаємодії з модусами минулого й теперішнього не згасає.

Але вона має досить розрізнений, невпорядкований характер. Тому, відзначаючи певний кризовий характер сучасного суспільства, **метою статті** є не стільки продукування концепції майбутнього, скільки аналіз і систематизація вже існуючих наукових доробків. Це необхідно, насамперед, для виділення основних концептуальних схем, які лежать в основі сучасних теорій, що створюються на різних рівнях функціонування суспільства, та задля подальшого аналізу взаємовпливу актуальної соціокультурної ситуації, що формується під їх впливом, на повсякденні практики індивіда, зокрема практики відношення до майбутнього.

Сьогодні все частіше ми говоримо про панування в свідомості індивідів дискурсу катастрофи, катастрофічних настроїв, які пропонують оцінювати світ у категоріях небезпек, ризиків, загроз [3, с. 86]. Саме в межах подібної свідомості історичний час набуває закінченого характеру, актуалізуються різні феномени очікування апокаліпсису, тотальної загибелі культури й цивілізації.

Такі настрої є досить поширеними й виникають вони зовсім не випадково. В сучасному глобалізованому суспільстві існують різноманітні практики конструювання майбутнього, які часто відображають його в досить відмінних ракурсах. Однією з таких практик, яку варто розглянути більш детально, є конструювання майбутнього на офіційному міжнародному й державному рівні. В цій сфері однією з найбільш популярних є методика форсайту.

Термін “форсайт” почали активно використовувати з кінця 1980-х рр. Під ним розуміємо не тільки дослідження майбутнього, але й сукупність підходів до прийняття рішень з метою поліпшення чинників, що впливають на майбутнє в довгостроковому періоді, і створення широких соціальних мереж для формування бажаного або очікуваного майбутнього. У цьому сенсі справедливим є тлумачення форсайту як соціальної технології, що створює напрям і способи формування майбутнього, потребує обговорення варіантів розвитку цього майбутнього і його сценаріїв різними соціальними групами й агентами [5, с. 9]. Форсайт можна розглядати як своєрідний засіб конструювання майбутнього, засіб впливу на нього, що стає особливо актуальним в умовах сучасного глобалізованого суспільства, яке багато дослідників визначають також як інформаційне, оскільки сьогодні інформація та інформаційні технології стають всепроникними.

У сучасному суспільстві всі сфери життєдіяльності чинять взаємовплив одна на одну. Активний розвиток інформаційних технологій впливає на зміну умов праці та життя, які, в свою чергу, впливають на зміну характеру виробничих відносин (змінюється характер зайнятості, умов праці, форм трудової діяльності, відносин між роботодавцем і робітником). Зміни ж у сфері технологій та організації виробництва призводять і до змін умов життя (підвищується мобільність індивідів, з’являється новий характер використання вільного часу тощо).

Всі вище наведені зміни вресітї-ресітї призводять до зміни традиційних моделей поведінки індивідів, зміни оцінки ними як теперішнього, так і майбутнього.

Сьогодні форсайти як засіб конструювання майбутнього активно застосовуються на глобальному рівні, виконуючись у межах країн – носіїв світової проектності. Так, наприклад, С.Б. Переслегін у своїх дослідженнях відзначає, що результати форсайтів групуються відповідно до домінуючої онтології соціального середовища їх розробників [4, с. 62].

Згідно з багатьма форсайтами та прогнозами, світ майбутнього пропонується як пряме продовження світу теперішнього. Залежно від точок зору, уявлення про нього варіативні, але загальні контури лишаються незмінними. Цікаві тези висувуються в різних форсайтах стосовно глобалізації. Відзначається, що такі її аспекти, як загальна зв'язність, як наслідок інформаційної революції, виявляться невідворотними. Однак користь від глобалізації не буде повсюдною, а найбільші переваги від неї отримають країни та групи, котрі будуть мати доступ до нових технологій. Натомість глобальна економіка, що зростає, буде потребувати ще більше ресурсів, а це може вкрай актуалізувати сировинну й енергетичну кризи.

Також висувається теза про те, що вже у 2020 р. буде широко розповсюдженим відчуття відсутності безпеки, котре може бути засноване як на реальних погрозах, так і на психологічному сприйнятті. Хоча в цілому світ стане більш багатим, глобалізація все ж таки похитне statusquo, створюючи політичні, економічні й культурні суперечності. Глобальний ринок праці й вихід на нього відносно кваліфікованих спеціалістів з країн, що розвиваються, створить значні проблеми для середнього класу в розвинутих країнах, потребуючи від них швидкої зміни роботи та професійного перепрофілювання [1, с. 7].

Однак варто відзначити, що форсайти як методики конструювання та аналізу майбутнього створюються не для широкого загалу. Їх характер більш приватний, перш за все вони стосуються сценаріїв розвитку окремих країн або розроблені взагалі в межах певної наукової галузі. Результати, отримані після їх застосування, не чинять безпосереднього впливу на маси, а тільки опосередковано формують у них ставлення до теперішнього, майбутнього, певні оцінки сучасності.

У результаті застосування таких методик отримуємо, насамперед, детальний опис сучасного стану світу в цілому та окремих його областей. Хоча на урядовому рівні результати форсайтів і не відзначаються тотально песимістичним характером, все ж вони фіксують низку проблем, які є дійсно актуальними для сучасного суспільства, мають глобальний характер, вже протягом кількох десятиліть не знаходять вирішення і мають потенційно негативні тенденції свого розвитку. Саме це дає привід на рівні мас їх розцінювати як значущі та ті, що несуть потенційну загрозу звичному влаштуванню суспільства. Внаслідок цього формується відчуття постійної

небезпеки, страху, що в будь-який момент звичний, хоча й нестабільний світ, може кардинально й безповоротно змінитись.

Варто відзначити, що фортсайти як методики конструювання майбутнього реалізуються, насамперед, для урядів держав з метою формування та коригування політичних програм урядів, розробки стратегій розвитку.

Тільки після того, як вони трансформуються в конкретні інструменти політичного впливу, реалізуються на рівні політичних програм і певних реальних дій, знайдуть своє відображення в ЗМІ, вони будуть впливати на членів суспільства, формуючи, в свою чергу, вже в них певні стратегії поведінки та комплекси поглядів на майбутнє.

Однак помилково було б стверджувати, що тільки політичні програми урядів впливають на формування уявлень про майбутнє в сучасному глобалізованому суспільстві. Не менш потужним та ефективним засобом впливу на індивіда є сучасна масова культура та різні її продукти. Безумовно, масова культура впливає на повсякденні практики індивідів, що має своє відображення як на їх ставленні до актуальної дійсності, так і на практиках відношення до майбутнього, формування певної картини його бачення. За приклад можна взяти кінематограф як певний механізм, що репрезентує форми соціального буття в їх різноманітності.

Сучасний кінематограф часто демонструє реальний світ крізь призму катастрофічних фантазмів. Ми можемо відзначити двосторонній вплив, який чинить сучасна катастрофічна свідомість суспільства на продукти, що випускаються масовою культурою, та той підтримувальний і корегуючий вплив, який чинить остання на особливості розуміння і ставлення до теперішнього.

Такий апокаліптичний фантазм можна охарактеризувати не просто як життєвий сценарій соціального агента сучасного суспільства, а як епістемологічний каркас теперішнього. Його можна назвати рефлексивним, оскільки в ньому людина епохи глобалізації кожен раз зіштовхується з глобальним світом як таким, що в будь-якому разі провокує її замислюватися над перспективою загибелі світу. Тобто можемо казати про те, що в апокаліптичному контексті індивіди можуть по-справжньому осмислювати реальний світ як глобальне ціле [2, с. 55].

Якщо говорити про актуальність цієї тематики в межах саме катастрофічної свідомості сучасного суспільства, то найбільш яскравим її проявом у кінематографі є поява та актуалізація жанру різноманітних фільмів-катастроф. За даними контент-аналізу фільмів-катастроф можемо казати про те, що 35% презентують ідеї катастроф техногенного та природного походження, 40% мають апокаліптичний і постапокаліптичний характер. Також 90% фільмів демонструють песимістичний образ майбутнього. Якщо говорити про наявність ознак катастрофічної свідомості в фільмах подібної тематики, то у 90% кінопродуктів превалує песимістична оцінка теперішнього, у 100% наявні усвідомлення існуючих ризиків членами суспі-

льства та страх перед ними, розуміння того, що вони приведуть світ до загибелі, та у 90% фільмів песимістична оцінка як майбутнього окремої особистості, так і в цілому людства. Тобто ми можемо казати про те, що фільми-катастрофи транслюють безпосередню дійсність, у якій панують катастрофічні настрої. Подібні оцінки та репрезентації сучасності не випадково виникають саме з песимістичного бачення теперішнього та подальшої екстраполяції тенденцій сучасності в майбутнє.

Ми можемо казати про те, що в повсякденному житті індивідів формується відчуття постійного страху перед потенційними загрозами, оскільки в сучасному глобалізованому світі суспільство стає все менш і менш захищеним від різних ризиків, які часто мають тотальний характер. Все це знаходить відображення в масовій культурі. Найбільш показовими в цьому випадку є фільми-катастрофи постапокаліптичного характеру, бо саме в них демонструється найчастіше найбільш повний спектр актуальних глобальних проблем та ризиків сучасності, що дає змогу максимально повно оцінити як теперішнє, так і майбутнє, стан суспільства, що пропонується для перегляду. Досліджуючи феномен фантазму апокаліпсису в сучасному кінодискурсі, О.М. Замолодська акцентує увагу на тому, що через продукування та поширення різноманітних фільмів апокаліптичної тематики, в фантазматичних картинах загибелі суспільство намагається відгородити своїх членів від власної, реально існуючої катастрофічної соціальності, але сама катастрофа є тією перспективою, в світлі якої індивіди можуть сприймати навколишній реальний світ [2, с. 59].

Найбільш важливим у зв'язку з цим варто відзначити, що дійсна віра в можливість глобальної катастрофи, адекватність сприйняття запропонованих апокаліптичних сценаріїв має за собою певні соціально-практичні наслідки. В теперішньому світі члени суспільства відмовляються від довгострокових прогнозів, внесків, планів, контрактів; принцип невпевненості розглядається як норма в сфері економіки, а повсякденне життя проходить у панічній атмосфері, що викликана постійними контактами з небезпеками й ризиками [2, с. 60].

Отже, ми можемо відзначити формування певного глобального ракурсу світосприйняття, коли найбільш актуальним стає сприйняття теперішнього й майбутнього світу саме крізь призму катастрофізму. У цьому випадку саморефлексія суспільства через фантазування власного кінця є нічим іншим як спробою самоототожнення, спробою прийняти та знайти себе.

Саме тому ми можемо дійти висновку про те, що актуальна соціокультурна ситуація в суспільстві впливає як на окремих індивідів, так і на стан суспільної свідомості в цілому. Вона знаходить яскраве відображення в продуктах масової культури, зокрема таких, як кіно, і активно продукується для широкого загалу.

З одного боку, багатьма дослідниками просліджується тенденція визначення того, що сучасне суспільство в цілому, сучасний індивід вже звикли жити в атмосфері ризику, кризи, тривоги й страху, а тому трансляція

різних сюжетів, які відображають актуальну дійсність, є явищем досить зрозумілим і природнім.

З іншого боку, саме така трансляція в маси певних аспектів актуальної реальності, її аналіз та запропоновані на його основі прогнози й теорії, роблять взагалі можливим і популяризують дискурс катастрофи в сучасному суспільстві.

Ми можемо говорити про те, що актуалізація інтересу до проблематики майбутнього пов'язана з певною втомою від теперішнього, з бажанням відволіктись від повсякденних проблем як у самого індивіда, так і в структур влади, які крізь ЗМІ, крізь масову культуру популяризують проблематику майбутнього, привертаючи до неї увагу більшості.

Дискурс майбутньої катастрофи видається цілком органічним і в межах ідеології сучасного суспільства споживання. Саме він підштовхує індивіда нічого не відкладати на завтра, жити тут і зараз, виключно заради задоволення всіляких своїх потреб і бажань, оскільки майбутнє видається невизначеним і песимістичним.

У межах катастрофічної свідомості сучасного суспільства формується особливий спосіб уявляти майбутнє як його відсутність через ідею про невідворотну фатальну катастрофу, що є цілком відповідним нестійкому характеру сучасності.

Висновки. Отже, проаналізовано основні сучасні теоретичні доробки в межах конструювання, концептуалізації майбутнього та виявлено головні тенденції їх розвитку, особливості взаємозв'язку з актуальною соціокультурною ситуацією в суспільстві. Узагальнюючи, можемо дійти висновків про те, що в сучасному світі практики конструювання майбутнього є вельми поширеними й реалізуються на будь-яких рівнях. На рівні глобального світового дискурсу майбутнє активно досліджується крізь призму форсайтних методик, які насамперед пропонують детальний опис стану сучасного світу й основних загроз і потенційно кризових ситуацій, що в ньому існують. Вони знаходять відображення і в політичних програмах провідних світових урядів, і в найбільш популярних продуктах масової культури, що чинить безпосередній вплив на повсякденні практики світосприйняття кожного окремого члена суспільства.

Популярні на сьогодні продукти масової культури, з одного боку, є яскравими прикладами відображення та презентації актуальної соціокультурної ситуації в світі та показниками наявності катастрофічної свідомості в суспільстві з притаманними їй усвідомленнями ризиків сучасності, їх екстраполяцією та певними песимістичними оцінками майбутнього.

З іншого ж боку, саме вони й виступають засобами конструювання майбутнього, пропонуючи низку оцінок, екстраполяцій та можливих моделей поведінки, образів майбутнього, формуючи серед широких мас індивідів певний образ майбутнього, ставлення до нього, а цим самим і впливаючи на формування стратегій поведінки в теперішньому.

Список використаної літератури

1. Бельке Э. Мыслить категориями многовариантного будущего / Э. Бельке, Э. Минкс // Форсайт. – 2008. – Т. 2. – № 4. – С. 4–8.
2. Замолодская О.М. Фантазм апокалипсиса в современном массовом кино / О.М. Замолодская // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. – 2010. – № 13. – С. 53–62.
3. Катастрофическое сознание в современном мире в конце XX века (по материалам международных исследований) / ред. В.Э. Шляпентох, В.Н. Шубкин, В.А. Ядов. – М. : Московский общественный научный фонд, 1999. – 358 с.
4. Переслегин С.Б. Новые карты будущего, или Анти-Рэнд / С.Б. Переслегин. – СПб. : Terra Fantastica, 2009. – 701 с.
5. Соколов А.В. Форсайт: взгляд в будущее / А.В. Соколов // Форсайт. – 2007. – Т. 1. – № 1. – С. 8–15.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2013.

Ковальчук А.Е. Будущее в современном мире: глобальные тенденции и актуальные общественные фантазмы

В статье проанализованы основные современные тенденции продуцирования концепции будущего на различных уровнях, а именно на глобальном политическом и экономическом, в рамках программ развития стран – лидеров мировой проектности и на уровне массовой культуры. Также приведены попытки проанализировать взаимосвязь между актуальной социокультурной ситуацией в обществе и повседневными практиками индивидов, в рамках которых формируются их представления о будущем.

Отображена связь будущего с настоящим, когда доминирование в общественном сознании определенной картины будущего влияет на повседневные практики индивидов, особенности моделей поведения, отношение к настоящему, а также об их обратной связи.

Ключевые слова: будущее, конструирование будущего, катастрофическое сознание, глобализация, массовая культура.

Kovalchuk A. Future in the modern world: global trends and topical public phantasms

The problems of the future, its content filling and features of representation in the public mind was relevant throughout the history of social and human sciences. The most important condition for the development of society is how the humanity is capable of forming a conception of its future. Ideas about the future were of special significance in the crucial times, when the traditional picture of the world was collapsing and new opportunities for social development were opening up. However, over the centuries, these ideas did not go beyond prophecies, predictions and various mystifications, which have actually become the first unscientific attempts to predict the future. The scientific methodology of cognition of the future has not been developed yet, as most scientific methods remain imperfect and do not give the researcher confidence in the accuracy of the forecast.

Key words: future, designing the future, catastrophic mind, foresight, globalization, mass culture.